

**Hanna Kozaczewska-Golasz,
Eugeniusz Czerniawski**

**Nagrobki architektoniczne na
dziewiętnastowiecznym cmentarzu
żydowskim w Legnicy**

Ochrona Zabytków 37/3 (146), 199-206

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NAGROBKIE ARCHITEKTONICZNE NA DZIEWIĘTNASTOWIECZNYM CMENTARZU ŻYDOWSKIM W LEGNICY

Przed kilku laty rozpoczęte zostały prace nad ewidencją cmentarzy założonych przed 1939 r.; ogólnopolska akcja prowadzona jest pod kierunkiem Ministerstwa Kultury i Sztuki (Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków). Niektóre z cmentarzy zawierają znaczne ilości dzieł sztuki i pamiątek historycznych, a ponadto są skupiskami starej, wielogatunkowej zieleni. Pełna ewidencja tych cmentarno-parkowych zespołów przyczyni się z pewnością do zabezpieczenia niszczonej i nie docenianej sztuki oraz zasobów zieleni wysokiej.

Jednym z cmentarzy, który zasługuje na to, żeby w całości otoczyć go opieką konserwatorską jest dziewiętnastowieczny cmentarz żydowski w Legnicy¹. W odróżnieniu od cmentarzy katolickich, często starszych, posiada nagrobki zachowane od czasu jego powstania. Większość z nich prezentuje duże wartości artystyczne.

Historia i układ przestrzenny

Początki istniejącego cmentarza żydowskiego sięgają roku 1837². Poprzedni znajdował się na prawym niskim brzegu Kaczawy, w rozwidleniu dzisiejszych ulic Kamiennej i Nadbrzeżnej. Z uwagi na podmokły grunt teren ten nie nadawał się na miejsce pochówków i gmina żydowska wystąpiła z prośbą o przeniesienie cmentarza na teren cmentarza różnowyznaniowego³. Zajmował on rozległy teren położony 2 km od centrum pomiędzy obecnymi ulicami Wrocławską i Cmentarną. Cmentarz żydowski zlokalizowano w południowo-zachodnim narożniku cmentarza różnowyznaniowego.

W 1891 r. jego obszar powiększono w kierunku północnym, przez co uzyskał powierzchnię 0,76 ha⁴. Po drugiej wojnie światowej powtórnie go powiększono, tym razem w kierunku zachodnim o 0,26 ha, nadając mu plan litery L.

Starsza część cmentarza ma plan wydłużonego prostokąta, z główną aleją przechodzącą na osi północ-południe. Po stronie południowej znajduje się obszerny plac, przy którym w 1877 r.⁵ wzniesiono budynek mieszczący bożnicę i salę przedpogrzebową. Do dziś wymienione elementy układu przestrzennego są dobrze zachowane. Oprócz głównej alei pierwotnie były niewątpliwie aleje boczne, dzielące cmentarz na kwatery. Niestety, przetrwała tylko jedna boczna droga po stronie zachodniej, a pozostałościami innych są żywotniki, którymi obsadzono

przejścia. Groby ustawiono rzędami, bardzo ciasno, skierowane na wschód lub na zachód.

Omawiany cmentarz stanowi duże skupisko zieleni wysokiej. Rosną na nim drzewa 15 gatunków; aleja główna obsadzona jest po obu stronach drzewami kilku gatunków (kasztan biały, klon zwyczajny, jesion wyniosły, białodrzew, lipa drobnolistna).

Rodzaje nagrobków

Jak wyżej wspomniano, cmentarz nie ma podziału na kwatery. Daje się jednak wydzielić obszary, które kolejno przeznaczone były na miejsca pochówków. Z tego powodu wprowadzono chronologiczną numerację tych obszarów, nazywając je w dalszej części kwatarami.

Najstarsze nagrobki zachowały się w południowo-wschodniej części starego cmentarza i pochodzą z lat 1834—1851 (kwatery I). Teren położony bliżej alei głównej został zajęty w latach 1850—1887 (kw. II). Pochówki po zachodniej stronie alei pochodzą z lat 1871—1883 (kw. III) i 1882—1902 (kw. IV). Przeważająca część macew w dziewiętnastowiecznej części cmentarza po stronie kwatery III i IV ma formy architektoniczne o bogatym detalu, w kwatery I i II —skromniejsze. Obszar oznaczony jako kwatery V i VI był terenem grzebalnym w latach 1912—1949. Tutaj również występują nagrobki typu architektonicznego, jednak o odmiennych od poprzednich formach, zgodnie ze stylem ówczesnie panującym w sztuce i architekturze.

Niemal wszystkie nagrobki wzniesione przed 1939 r. mają wartości artystyczne; wykonane zostały z piaskowca lub granitu. Poszczególne rozwiązania powtarzane były w wersji identycznej lub nieco tylko zmienionej, z pozostawieniem ogólnych zasad kompozycji.

Najprostszą formę mają nagrobki najstarsze z lat 1834—1838. Są to nieduże płyty prostokątne, osadzone bezpośrednio w gruncie. Niektóre z nich zwieńczone są naczółkiem trójkątnym lub półkolistym. Zachodnią powierzchnię płyt wypełniają inskrypcje w języku hebrajskim oraz drobne elementy dekoracyjne na obrzeżu lub w górnej części. Wśród tych najstarszych nagrobków wyróżnia się macewa nad grobem Abrahama Jakobi, lewity zmarłego w 1834 r. Wykonano ją z piaskowca w formie prostokątnej płyty, posadowionej na niewielkim cokole i zwieńczonej czterospadowym daszkiem. Inskrypcja, w odróżnieniu od innych, umieszczona jest

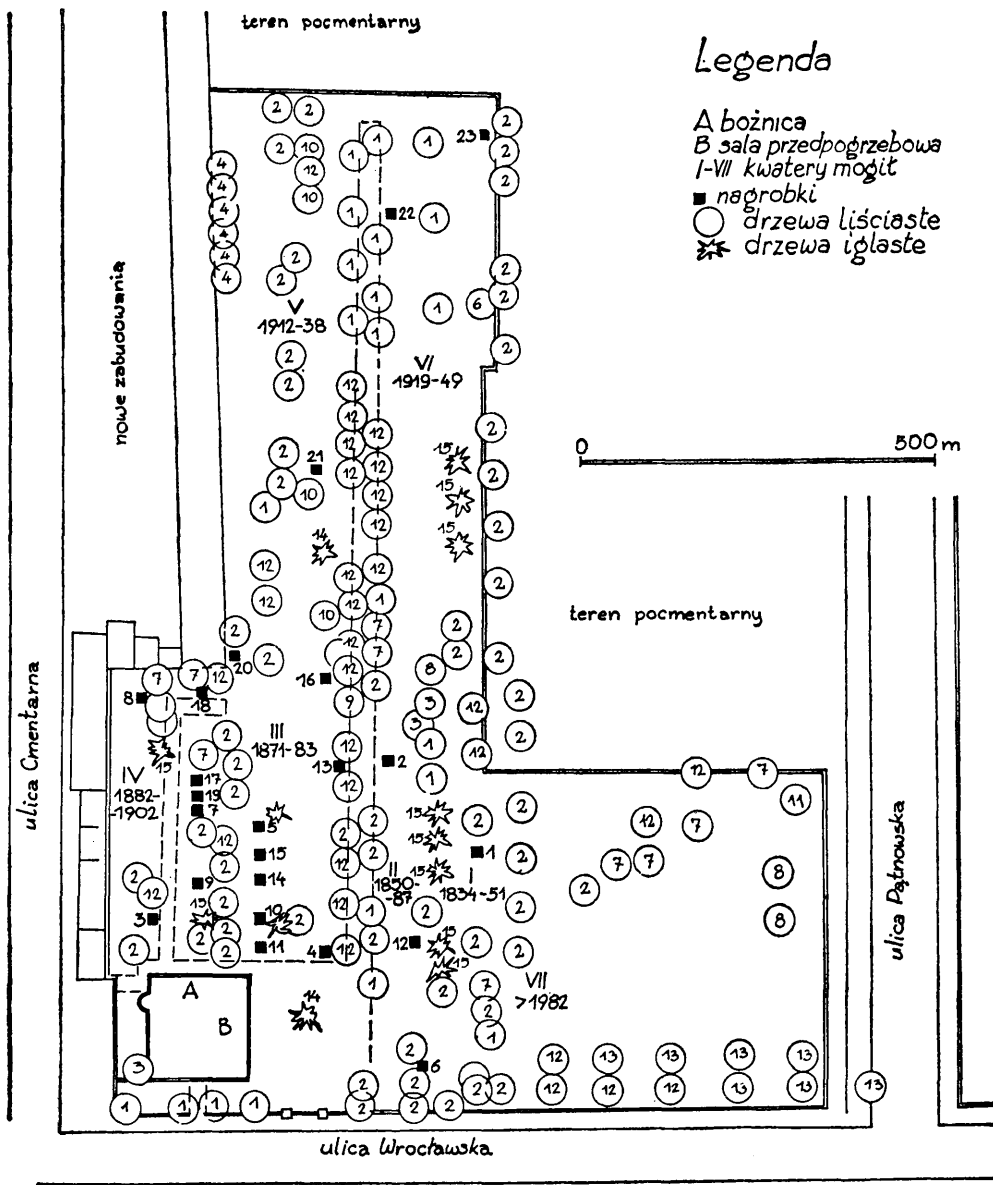
¹ Teczka ewidencyjna cmentarza żydowskiego w Legnicy, praca zbiorowa, mps u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Legnicy.

² M. Peritz, *Die jüdische Gemeinder der Stadt Liegnitz*, (w:) *Monographien deutsche Städte*, Liegnitz, B. XII, Berlin 1927.

³ Najstarszy pochówek na tym cmentarzu pochodzi z 1834 r., a więc jeszcze przed oficjalnym przekazaniem tego terenu na cmentarz żydowski.

⁴ M. Peritz, op.cit.

⁵ Ibidem.

Zestawienie drzew

Oznaczenie	nazwa rodzajowa i gatunkowa	ilość drzew
1	<i>Aesculus hippocastanum</i>	kasztanowiec biały 21
2	<i>Acer platanoides</i>	klon zwyczajny 41
3	<i>Betula alba</i>	brzoza brodawkowata 3
4	<i>Carpinus betulus</i>	grab pospolity 6
5	<i>Corylus colurna</i>	leszczyna turecka 2
6	<i>Fagus sylvatica var pendula</i>	buk pospolity fzwisajaca 1
7	<i>Fraxinus excelsior</i>	jesion wyniosły 6
8	" " var. pendula	" " fzwisajaca 1
9	<i>Populus alba</i>	białodrzew 1
10	<i>Pedus racemosus</i>	czerecha 4
11	<i>Robinia pseudoaccacia</i>	robinia akacyjowa 1
12	<i>Tilia cordata</i>	lipa drobnolistna 24
13	<i>Tilia euchlora</i>	lipa krymska 6
14	<i>Taxus baccata</i>	cis jaagodowy 2
15	<i>Thuja occidentalis</i>	zywotnik zachodni 12

1. Plan cmentarza żydowskiego w Legnicy (oprac. autorzy, według pomiaru wykonanego w 1972 r. przez Biuro Geodezji m. Legnicy)

1. Plan of the Jewish cemetery at Legnica

2. Legnica, cmentarz żydowski, główna aleja

2. Legnica, Jewish cemetery, the main alley

3. Legnica, cmentarz żydowski, nagrobki w kwaterze I

3. Legnica, Jewish cemetery, gravestones in block I

w owalnej płycinie, ozdobionej w górnej części elementami roślinnymi.

Przez następnych kilkadziesiąt lat podstawowym typem nagrobka była macewa osadzona na cokole, z prostokątną płytą inskrypcyjną i zwieńczona różnymi, najczęściej skromnymi elementami dekoracyjnymi.

Często występującym typem nagrobka jest obelisk. Wykonywano go z piaskowca lub granitu. Nadawano mu prostą, geometryczną formę, bez elementów dekoracyjnych.

W latach siedemdziesiątych XIX w. zaczęto wprowadzać nagrobki typu architektonicznego. Ich podstawowym elementem była pionowa płyta, ustawiona

nie bezpośrednio w gruncie, lecz na dość wysokim cokole. Otrzymywała ona dekoracyjne obramowanie i zwieńczenie. Jednym ze skromniejszych rozwiązań jest macewa nad grobem Friederike Stahl, z domu Toeplitz (zm. 1875 r.). Nagrobek o wymiarach $2,40 \times 0,70$ m wykonano z piaskowca. Pionowa prostokątna płyta ustawiona jest na wysokim cokole. Inskrypcję w języku hebrajskim i niemieckim umieszczono w płytce ostrołukowej wnęce⁶. Wieniec nagrobek gzyms ozdobiono palmetą, spoczywającą na dwóch

⁶ Inskrypcje w języku niemieckim umieszczano niekiedy na odwrocie płyty.

4. Legnica, cmentarz żydowski, nagrobek z piaskowca nad grobem Friederike Stahl (zm. 1875 r.)

4. Legnica, Jewish cemetery, a sand gravestone over the grave of Friederike Stahl (died in 1875)

esownicach. Jest to najstarsza z licznych, podobnych macew; różnią się one nieco wymiarami oraz zwieńczeniem.

Podobny w układzie, lecz o bogatszej dekoracji jest nagrobek Ferdinanda Jottkowitz (zm. 1873 r.). Wykonany został z piaskowca i ma wymiary 2,10 × 0,68 m. Dość wysoki cokół wieńczy pas drobnych wydłużonych wnękowań (kanelur) tworzących rodzaj fryzu. Stojąca na nim prostokątna płyta ma płytką blendę zamkniętą półkoliście — w niej umieszczono inskrypcję. Nad płytą biegnie poziomy pas ozdobiony meandrem. Dwa kolejne elementy można by określić jako kymation z astragalem (lecz bez dekoracji), na których spoczywają ząbki kostkowe. Całość wieńczy trójkątny naczółek z palmetą na osi i kwiatonami po bokach. Jest to jedyna macewa, w której zastosowano elementy porządku architektonicznego.

Stosunkowo liczną grupę tworzą nagrobki w formie

pionowej płyty z półkoliście blendą i odpowiednio wyprofilowanym naczółkiem. Macewa Meyer Jaddassohn (zm. 1887 r.) jest jednym z takich nagrobków. Pionowa płyta ustawiona jest na profilowanym cokole. Po obu jej bokach znajdują się kolumnienki, stojące w dwóch poziomach. Na nich spoczywają pionowo ułożone konsolki, podtrzymujące tympanon. W zwieńczeniu oraz po bokach tympanonu znajdują się palmety.

Inne nagrobki różnią się od powyższego zwieńczeniem w formie odcinkowego naczółka z dekoracyjną kulą lub palmetą na osi. Zamiast kolumnienek po bokach płyty mogą występować pilastry z przewiązkami w połowie wysokości, zwieńczone walutami.

Kolejna grupa nagrobków powstałych w latach siedemdziesiątych do dziewięćdziesiątych nawiązuje formą do kształtu obramień renesansowych otworów okiennych. Cokoły otrzymywały elementy charakterystyczne dla podokienników. Spoczywająca na nich prostokątna płyta zawierała elementy ościeży. Jednym z przykładów może być cementowa macewa Berthy Danziger, z domu Priebotst (zm. 1885 r.). Na cokole-podokienniku postawiono płytę, której półkoliście zamknięta blendą inskrypcyjna ujęta została w parę kanelurowanych pilastrów połączonych archiwoltą. Elementem wieńczącym jest naczółek ze szczytem ujętym w dwie esownice opadające na boki miękką linią. Na osi i po bokach szczytu umieszczono akroteriony.

Najbogatszym w detale architektoniczne nagrobkiem tej grupy jest piaskowcowa macewa nad grobem Pauline Hannes (zm. 1881 r.). Cokół tego nagrobka ma postać szerokiego podokiennika, zwieńczonego gzymsem zakrepowanym pod pilastrami i podpartym w tych miejscach konsolkami. Dwa kanelurowane pilastry tworzyły obramienia dla blendy inskrypcyjnej, zamkniętej profilowaną archiwoltą z dekoracyjnym kluczem na osi. Prostokątna część płyty ponad archiwoltą o profilowanych uskokowo obrzeżach zwieńczona jest niewielkim gzymsem. Nad nim umieszczono poziomy pas z kandelabrami oraz naczółek z gładkim tympanonem zamkniętym odcinkiem koła. Na osi znajdowało się zwieńczenie (obecnie nie istniejące), które spoczywało na postumencie ozdobionym kartuszem. Przejście między szerszym cokolem a węższą partią górną wypełniono esownicami.

Nieco odmienne rozwiązanie prezentuje nagrobek Arona Neuhoof (zm. 1878 r.). Niezbyt wysoki cokół zwieńczony jest pasem liści akantu. Na nim umieszczono płytę ujętą w parę gładkich pilastrów na wysokich cokołach. Łączy je półkoliście archiwoltą dekorowana stylizowanymi motywami roślinnymi, którą wieńczy na osi palmeta. Inskrypcja umieszczona jest w płytkiej półkoliściej wnęce.

W przedstawionych wyżej nagrobkach występowały elementy dekoracyjne zaczerpnięte z architektury renesansowej. Stosowano także detale neoromańskie i neogotyckie, jednak liczba tych elementów jest niewielka.

Nagrobek Mathilde Hettel (zm. 1878 r.), o wymiarach 1,75 × 0,57 m, wykonany został z piaskowca. Właściwa płyta macewy ustawiona jest na cokole o profilowanym zakończeniu. Płyta ujęta jest w profilowaną ramę zamkniętą półkolem, w którym umieszczono trójliść. Gzymsem półkolem otacza płytę.

5. Legnica, cmentarz żydowski, macewy z piaskowca wykonane w latach osiemdziesiątych XIX w.

5. Legnica, Jewish cemetery, a mazewah from sandstone made in the eighties of the 19th century

W zwieńczeniu występuje palmeta oparta na dwóch stosunkowo dużych rozmiarów esownicach.

Nad grobem Friderike London, z domu Alexander (zm. 1856 r.), stoi macewa o formach nie występujących więcej na tym cmentarzu. Płyta zakończona ostrołukiem spoczywa na podbudowie, ta z kolei na szerszym cokole. Po bokach płyty znajdują się prostokątne lizeny ozdobione wysmukłymi, ostrołukowymi blendami. Mają one bazy, ale brak jest głowic, ich miejsce zajmuje profilowany gzyms. Środkowa, ostrołukowa blenda wypełniona jest w górnej partii dwudzielnym maswerkiem opartym na wsporniku, a pod nim znajduje się inskrypcja.

Nieco inaczej ukształtowano inne nagrobki o formach neogotyckich. Macewa Karoline Lewin (zm. 1870 r.) składa się z pionowej płyty i graniastej podbudowy. Górną część płyty wypełnia maswerk, który przechodzi w profilowane laskowanie, tworzące obramowanie płyty. W dwa ostrołuki maswerku wsparte na środku wspornikiem wpisano trójliście. Pomiędzy ostrołukami umieszczono czteroliść, który zajmuje środkową, podwyższoną część płyty. Części skrajne i środkowa zwieńczone są gzymsem. Na osi znajdowało się dekoracyjne zwieńczenie w postaci wazy, które uległo zniszczeniu. Inskrypcję umieszczono w nieco głębszej wnęce (w stosunku do tła maswerku), którą od góry zamykają dwa półkola, połączone pod wspornikiem poziomą linią profilowanej opaski otaczającej inskrypcję.

Odosobnionym rozwiązaniem jest macewa nad grobem ... Finlie (zm. 1878 r.). Na profilowanym cokole ustawiona jest płyta o krawędziach bocznych zbiegających się lekko ku górze i zamkniętych łukiem

6. Legnica, cmentarz żydowski, macewa piaskowcowa nad grobem Arona Neuhoj (zm. 1878 r.)

6. Legnica, Jewish cemetery, a sandstone mazewah over the grave of Aron Neuhoj (died in 1878)

7. Legnica, cmentarz żydowski, macewa z piaskowca nad grobem Karoline Lewin (zm. 1870 r.)

7. Legnica, Jewish cemetery, a sandstone mazewah over the grave of Karoline Lewin (died in 1870)

Tudorów. Środkowa blenda inskrypcyjna powtarza kształt zewnętrzny. W zwieńczeniu ustawiono palmety, a po bokach u nasady łęku — nieduże elementy dekoracyjne.

Większość nagrobków ma dekorację umieszczoną z jednej strony. W niektórych macewach na odwrocie wykonano napis w języku niemieckim. Jedynie dwa nagrobki, o niemal identycznym wystroju, opracowano obustronnie, przy czym napis umieszczono tylko od wschodu. Ustawiono je nad grobem Mathilde Prager (zm. 1872 r.) i Ludwiga Danzinger (zm. 1877 r.). Płyta, ustawiona na niewysokim cokole, zamknięta jest od góry półkolem. U nasady półkola umieszczono esownice, wysunięte nieco poza zewnętrzny obręb płyty. Profilowany, nieznacznie wysunięty gzyms podkreśla półkoliste zamknięcie, a na czterech narożach wznosi się, tworząc tło dla palmety spoczywających na esownicach. Zwieńczenie całego nagrobka stanowi umieszczona na osi dużych rozmiarów palmeta. Wnętrze półkola wypełnia wie-

niec. Płytką wnątką pokryta inskrypcją zamknięta jest od góry odcinkiem koła, ale o łęku opadającym ku dołowi.

Najwyższy nagrobek, wykonany jak większość z piaskowca, ma wymiary $3,10 \times 0,80$ m. Wzniesiony został nad grobami Henriette Beer (zm. 1877 r.) i Hirsch Beer (zm. 1877 r.). W odróżnieniu od poprzednich, jest to nagrobek przestrzenny o formie dwukolumnowego portyku, umieszczonego na wysokim cokole. Na kolumnach i środkowym wsporniku oparto dwa łęki pełne. Całość wieńczy trójkątny tympanon, z gzymsem podpartym kostkowymi zębami.

Nad grobami dwu lub większej liczby osób wznoszono nagrobki o nieco większych rozmiarach. Przykładem nagrobka podwójnego jest macewa Henriette Heinemann, z domu Wiener (zm. 1883 r.), i Pauline Wiener, z domu Danziger (zm. 1883 r.); wymiary

8. Legnica, cmentarz żydowski, macewa piaskowcowa nad grobem Henriette Beer (zm. 1877 r.) i Hirsch Beer (zm. 1877 r.)

8. Legnica, Jewish cemetery, a sandstone mazewah over the grave of Henriette Beer (died in 1877) and Hirsch Beer (died in 1877)

9. Legnica, cmentarz żydowski, nagrobek podwójny z piaskowca nad grobami Henriette Heinemann (zm. 1883 r.) i Pauline Wiener (zm. 1883 r.)

9. Legnica, Jewish cemetery, a double sandstone macewah over the graves of Henriette Heinemann (died in 1883) and Pauline Wiener (died 1883)

macewy wynoszą $2,70 \times 1,30$ m. Na cokole zakończonym gzymsem ustawione są dwie prostokątne płyty, ujęte w profilowane ramy. Łączący je poziomy pas jakby belkowania przecięty jest w środku niewielką archiwoltą ze wspornikiem — zamykającą przerwę między płytami. Całość wieńczy naczółek z tympanonem o formie wycinka koła. W części środkowej gzymś jest przzerwany w celu umieszczenia akroterionu, z którego pozostała jedynie podstawa.

Jednym z największych jest nagrobek rodziny Krimmerów (zm. w latach 1882, 1913, 1927 i 1936). Nagrobek ten, o wymiarach $2,65 \times 2$ m, ma kształt długiej, prostokątnej ściany, podzielonej na cztery segmenty. Części skrajne ujęte są w pary pilastrów stojących na postumentach. Połączone są one belkowaniem zakrepowanym nad pilastrami oraz gzymsem, nad którym wznoszą się szczyty wykonane z kilku swobodnie wygiętych esownic. Po zwieńczeniu szczytów zachowały się tylko podstawy. Pilastry i szczyty ozdobiono elementami wici roślinnych. Nad segmentami środkowymi macewy wykonano belkowanie i gzymś.

Niepowtarzalną formę ma nagrobek Ernestine i Moses Jonasów (zm. 1881 r.). Wymiary tej piaskowcowej macewy nie są duże i wynoszą $1,35 \times 1,20$ m. Składa się ona z dwóch jednakowych elementów ustawionych na wspólnym cokole, połączonych wąską płytą ze zwieńczeniem; po którym pozostała jedynie podstawa. W każdym z elementów znajduje się prostokątna blenda pokryta inskrypcją. Ujęta jest jakby w lizeny utworzone z wysuniętych przed lico płyty ścian bocznych. Na gzymśach impostowych opiera się zwieńczenie o kształcie $3/4$ koła, o obramieniu złożonym z wielu motywów o podkowiastym profilu. Płaszczyzny części kolistych wypełniają ornamenty — symbole, otoczone opaską w kształcie koła. Podstawę zwieńczenia ustawionego pomiędzy dwoma elementami macewy, powierzchnie lizen oraz obramienia blend inskrypcyjnych ozdobiono uproszczonym, geometrycznym ornamentem arabskim.

Nagrobki wzniesione w XX w. nie mają już tak dużych wartości artystycznych, jak te z poprzednie-

10. Legnica, cmentarz żydowski, macewa piaskowcowa nad grobem Pauline Hannes (zm. 1881 r.) (wszystkie zdjęcia: H. Kozaczewska-Golasz)

10. Legnica, Jewish cemetery, a sandstone macewah over the grave of Pauline Hannes (died 1881)

go stulecia. Zaledwie kilka z nich można określić jako nagrobki architektoniczne. Znajdują się one w kwaterach V i VI. Najbogatszą formę z tej grupy zabytków prezentuje macewa piaskowcowa neoklasycyżna, pozbawiona płyt inskrypcyjnych. Formy architektoniczne ma tylko część środkowa, natomiast dwie części boczne są znacznie niższe — są to prostokątne płyty zwieńczone zgeometryzowanym gzymsem. Partia środkowa składa się z prostokątnej, pionowej płyty i wysuniętych przed nią po bokach kanelurowanych kolumn. Na nich oparto masywną płytę poziomą o dwu uskokach oraz czteropółciowe zwieńczenie.

Zbliżony układ kompozycyjny ma drugi nagrobek, również pozbawiony napisów. Środkowa partia macewy ma postać arkady o masywnych kolumniarkach, na których spoczywa kamienna belka zakończona od góry wycinkiem koła, z wklęsłymi górnymi powierzchniami narożników. Po bokach ustawiono niskie płyty służące do zamocowania tablic inskrypcyjnych. Zgeometryzowana, oszczędna forma cechuje nagrobek granitowy Henriette Steiner, z domu Bernstein (zm. 1919 r.), i Felixa Steiner (zm. 1923 r.). Najbardziej monumentalny jest nagrobek rodziny Haurwitz, wykonany z czarnego granitu. Tworzy on ścianę o długości 5 m i maksymalnej wysokości 2,40 m, zwieńczoną trójkątnym szczytem. Ściana podzielona jest granistymi słupkami na pięć części. W każdej z nich miały być umieszczone płyty z napisami. Zachowały się dwie takie płyty, z których dowiadujemy się, że pochowano tu Minne Haurwitz, z domu Levy (zm. 1930 r.), oraz Moritz Gaspary (zm. 1949 r.). Partie boczne nagrobka ujęto w szerokie ryzalitty, nakryte prostokątnymi gzymсами.

Zakończenie

Macewy zachowane na legnickim cmentarzu żydowskim stanowią cenny i rzadki zbiór nagrobków architektonicznych z drugiej połowy XIX i początku XX w. Ich formy z okresu historyzmu prezentują różne style występujące ówczesnie w sztuce i architekturze. Cechuje je bogactwo elementów oraz dobre wykonawstwo. Pomimo upływu czasu większość macew zachowała się w dobrym stanie. Część z nich wymaga naprawy uszkodzeń — płyty są pochylone, pęknięte, brak niektórych elementów. Kilka nagrobków jest przewróconych, porośniętych zielenią. Piaskowiec, z którego wykonano przeważającą część macew, zachował się w dość dobrym stanie, wykazuje jednak ślady wietrzenia oraz wpływ działania czynników roślinnych, głównie mchów. Cmentarz jest porośnięty niską roślinnością, dolne partie nagrobków są często niewidoczne, narażone na dużą wilgotność. Z tego powodu przed przystąpieniem do działań konserwatorskich należy uporządkować teren, usunąć niską zieleń, a także samosiewy drzew i krzewów. Dopiero wówczas możliwe będzie przeprowadzenie pełnego rozeznania stanu zabytkowych elementów kamiennych i podjęcie prac zmierzających do oczyszczenia kamienia i zabezpieczenia go przed zniszczeniem.

Równocześnie należałoby przystąpić do uporządkowania zieleni wysokiej. Jest ona zaniedbana i pilnie wymaga fachowych zabiegów pielęgnacyjnych i fitosanitarnych.

*dr inż. arch. Hanna Kozaczewska-Golasz
Politechnika Wroclawska
mgr inż. Eugeniusz Czerniawski
Wroclaw*

ARCHITECTONIC GRAVESTONES ON THE 19TH-CENTURY JEWISH CEMETERY AT LEGNICA

The Jewish cemetery at Legnica was established in 1837 in the south-west corner of an all-denominational graveyard. Only the main alley and a square with a chapel have remained from the original arrangement. A division into blocks is not clear-cut.

The macewahs preserved on this cemetery constitute

a valuable and rare collection of architectonic grave-stones from the 2nd half of the 19th and early 20th centuries. Their forms display various styles found in the art and architecture of that time. They are characterized by a richness of elements and fine execution. Architectonic trends find their reflection also in stones from the 20th century.

JERZY CIABACH

WŁAŚCIWOŚCI I ZASTOSOWANIE ŻYWIC OTRZYMYWANYCH Z METAKRYLANU BUTYLU

Żywice otrzymywane w wyniku polimeryzacji lub kopolimeryzacji metakrylanu butylu są żywicami termoplastycznymi, rozpuszczalnymi w cieczach organicznych. Charakteryzuje je duża elastyczność i mała chłonność wody, dobra odporność na działanie światła i mikroorganizmów. Handel oferuje je w dużej ilości jako produkty stałe, roztwory lub dyspersje, a literatura podaje liczne przykłady stosowania w konserwacji zabytków.

Najstarszą z tej grupy żywic jest polimetakrylan butylu. Otrzymuje się go w wyniku polimeryzacji rodnikowej metakrylanu butylu prowadzonej w bloku lub roztworze. W handlu spotyka się 100% żywicę lub jej roztwory o stężeniu od 10 do 40%. Dzięki niskiej temperaturze zeszklenia ($T_z=19^{\circ}\text{C}$) jest to żywica miękka i elastyczna. Pod tym względem może konkurować z polioctanem winylu ($T_z=28^{\circ}\text{C}$), ustępującym jej znacznie pod względem odporności